

Вяргеевка С. А.

СІСТЭМА МАТЫВАЎ БЕЛАРУСКІХ ЛЕКАВЫХ ЗАМОЎ

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны

(Паступіў у рэдакцыю)

Замовы – унікальны жанр абрадавага фальклору, які пры знешняй прастаце ўтрымлівае ў сабе багаты “ўнутраны свет”, што адлюстроўвае не толькі спецыфічнасць міфалагічнага мыслення беларусаў-палешукоў, але і іх жыццёвы вопыт. Замоўны жанр з’яўляецца трохкампанентным. У яго склад уваходзяць “суб’ект камунікацыі (экспедыент), вербальны або абрадавы “тэкст”, які выконвае ролю медыятара (пасрэдніка) камунікацыі, успрымаючы (рэцыпіент)…” [1, с. 112]. У першую чаргу нас цікавіць менавіта вербальны кампанент, адносна невялікі па памерах, што, на думку В. Іванова, “дазваляе на адносна абмежаваным корпусе прыкладаў разгледзець шэраг пытанняў, істотных для семіётыкі ў цэлым: суадносіны тэксту (у якасці адзінай структуры які выступае як знак) і кожнага асобнага знака, які ў яго ўваходзіць (пры гэтым кожны знак разумеецца як тэкст, у якім павялічваецца складанасць структуры і даўжыня, а кожны тэкст – як знак, які ўсё больш ускладняецца), залежнасць функцыянавання тэксту-знака ад культурна-гістарычнага і сацыяльнага кантэксту, які абумоўлівае і ступень рытуалізаванасці, а адсюль і захаванасці пры перадачы ў часе кожнага з паведамленняў-тэкстаў” [2, с. 7-8].

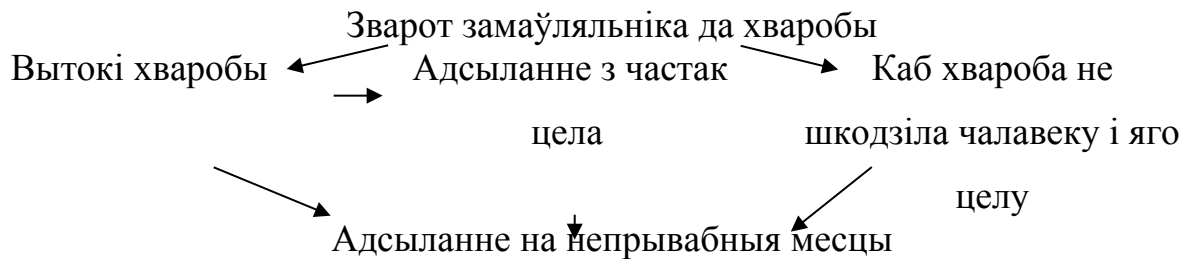
Пераважная большасць замоўных тэкстаў, якія распаўсюджаны ў прыватнасці на тэрыторыі Гомельшчыны, складаецца з пэўных матываў, што выконваюць як структураўтваральную, так і сюжэтаўтваральную функцыі. Найбольш частотным матывам у лекавых замовах з’яўляецца матыв “Зварот замаўляльніка …”. У яго межах вылучаюцца асноўныя групы персанажаў, што дазваляе канкрэтызаваць аналізуюмы матыв на аб’ектным сэнсавым узроўні і прадставіць зробленую на аснове аб’ёмнага фактычнага матэрыялу класіфікацыю субматываў і мікраматываў. У якасці субматываў

вышэйназванага матыву выступаюць наступныя: “Зварот замаўляльніка да хрысціянскіх персанажаў”, “Зварот замаўляльніка да язычніцкіх персанажаў”, “Зварот замаўляльніка да персанажаў, у якасці якіх выступаюць прыродныя і касмічныя аб’екты”, вылучэнне якіх на аб’ектным сэнсавым узроўні абумоўлена ў межах названага матыву канстантнасцю такіх структурных матывных кампанентаў, як суб’ект і дзеянне.

Асноўнае прызначэнне лекавых замоў – пазбавіць чалавека ад хваробы. Таму невыпадкова, што мікраматыў “Зварот замаўляльніка да хваробы” (у дадзеным выпадку гэты мікраматыў адносіцца да групы субматыву “Зварот замаўляльніка да язычніцкіх персанажаў”) прысутнічае ў пераважнай большасці тэкстаў. Паказальна, што ў калекцыі лекавых замоў Гомельшчыны аналізуемы субматыў знаходзіцца толькі ў асноўнай частцы тэкстаў і становіцца дамінантным у сістэме як з міжфункцыянальнымі, так і спецыяльнымі матывамі ў функцыянальных групах замоў “Ад грыжы”, “Ад хваробы вачэй”, “Ад рожы”. Пад сістэмай матываў разумеецца агульнапрызнанае: “аб’яднанне звязаных паміж сабой і размешчаных у адпаведным парадку элементаў-частак нейкага цэласнага ўтварэння”. [3, с. 339]. Як далей адзначае У. Анікін, “сістэма там відавочна, дзе змена аднаго з элементаў выклікае змены з ім звязаных і змены ўсяго цэлага” [3, с. 339]. Так, у замовах “Ад грыжы” мікраматыў “Зварот замаўляльніка да хваробы” ўтварае трансфармацыйную сістэму са спецыяльным матывам “Стань на месцы”, з міжфункцыянальнымі матывамі “Каб хвароба не шкодзіла чалавеку і яго целу” і “Вытокі хваробы”; у функцыянальнай групе замоў “Ад хваробы вачэй” – са спецыяльнымі матывамі “Ячмень, на табе кукіш”, “Ячмень, купі сабе тапарок, пасячы...”. У адзінкавых выпадках мікраматыў “Зварот замаўляльніка да хваробы” працягваецца міжфункцыянальнымі мікраматывамі “Каб хвароба не шкодзіла чалавеку і яго целу”, “Адсыланне на непрывабныя месцы”, “Зварот да вады”. У некаторых тэкстах мікраматыў узмацняецца формулай магічнага падабенства “як-так”.

У функцыянальнай групе замоў “Ад рожы” аналізуемы мікраматыў выступае ў якасці асноўнага і ўтварае наступныя сістэмы, якія рэалізуюцца як на парадыгматычным (“аб’яднаным у больш складанае адзінства” [4, с. 963]) (схемы 1-3), так і на сінтагматычным (“вывучэнне ... у лінейным радзе” [4, с. 1206]) (схемы 4-9) узроўнях:

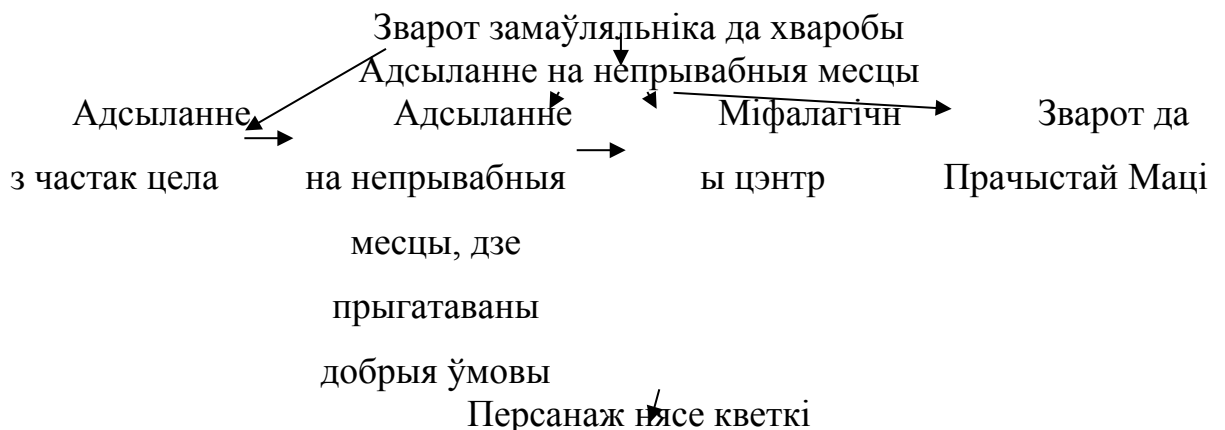
1.

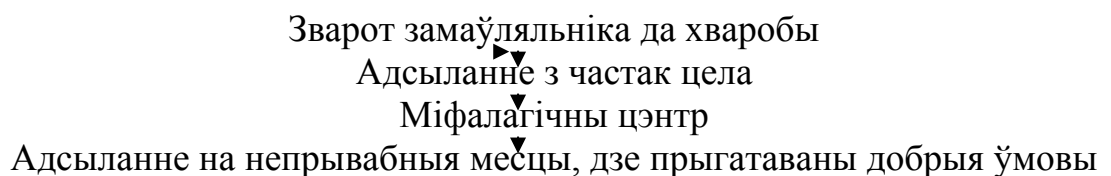
2.

3.

4.

5.

Зварот замаўляльніка да хваробы
Міфалагічны цэнтр

Адсыланне на непрывабныя месцы, дзе прыгатаваны добрыя ўмовы

6.

Зварот замаўляльніка да хваробы
Адсыланне на непрывабныя месцы, дзе прыгатаваны добрыя ўмовы
Зварот да зор

7.

Зварот замаўляльніка да хваробы
Знішчэнне рознымі спосабамі

8.

Зварот замаўляльніка да хваробы
Не вяртацца ніколі

9.

Зварот замаўляльніка да хваробы
Адсыланне

Як вынікае з прыведзеных сістэм, мікраматыў “Зварот замаўляльніка да хваробы” ў аналізуемых замовах з’яўляецца сюжэтаўтваральным і дамінуе над іншымі, а пры змене наступных матываў, развіццё сюжэта адбываецца па іншых схемах. Так, толькі на адной схеме мы заўважылі прысутнасць матыву “Вытокі хваробы”, што на першы погляд было б натуральным, бо для таго каб ад хваробы пазбавіцца неабходна ведаць прычыны яе ўзнікнення. Прывядзем для прыкладу замову, запісаную ў в. Перадавая Рагачоўскага р-на: “Ты, рожа белая і чорная, і жоўтая, калючая, балючая і ветраная, і вадзяная, і ледзяная, і дажджавая, буравая, снеговая і прыдуманая, і прыгаданая, і прыдзіўная, і прышчыльная, і мужчынская, і жаночая, і дзявоцкая, і хлопоцкая, і кацячая, і сабачая, і дзіцячая, і ўдавіна, і ўдаўцоў выгаварваю, загаварваю (па імені назваць хворага)” [5, с. 176, № 739]. Як бачым, у гэтым тэксце вытокі хваробы прадстаўлены даволі падрабязна, што дастаткова і павінна садзейнічаць пазбаўленню чалавека ад хваробы. Матыў “Вытокі хваробы” часцей з’яўляецца асноўным у іншых матывуных сістэмах. У межах адзначаных сістэм развіццё сюжэта адбываецца ў асноўным па

шляху тэрміновага знішчэння хваробы, што дасягаецца пры дапамозе матыву “Спосабы пазбаўлення ад хваробы” ў розных субматывах. Цікавай падаецца схема № 3, калі “раптоўна” ўзнікае міжфункцыянальны матыў “Міфалагічны цэнтр, у якім знаходзіцца лекар”, і працягваецца ён субматывам “Персанаж нясе кветкі”: “Рожа-ружавіца, сіня-сінявіца, бела-белявіца, чорна-чарнявіца. Пара ўступаць з беллага цела, з рыжага мяса, з краснай кроўі, з русых валос. Ідзі на сіня мора. Там койкі засціланы, кубачкі наліваны, піцценьне, ядзеньне, спанне, гуляньне. Божая Маць па лугу хадзіла, цвяточкі рвала...” [5, с. 133, № 528]. Заўважым, што ў іншых выпадках з’яўленне такога персанажа было б недарэчным, бо не акрэслена месца дзеяння гэтага персанажа. У вузкаспецыялізаваных функцыянальных групах (“Ад хвароб вачэй”, “Ад хвароб жывата” і інш.) мікраматыў “Зварот замаўляльніка да хваробы” лагічна працягваецца спецыяльнымі для кожнай групы матывамі, якія раскрываюць спосаб пазбаўлення ад хваробы.

У тэкстах замоў “Ад рожы” аналізуемы матыў можа быць таксама і дадатковым у сістэме з асноўным спецыяльным матывам “Персанаж нясе тры ружы”, як, напрыклад, у замове, запісанай у г. Хойнікі: “Ішоў Спасіцель па лузе і знайшоў тры ружы. Адна ружа стаяла, другая – завяла, а трэцяя – зусім прапала. І ты, рожа, прападзі ад рабы божай (імя) храшчонай, народжанай, малітвеннай з жылаў, з мазжыл, з касці, з суставаў, з пазванкоў. Жылы вялікія, жылы маленькія, рожа, выклікаю ва зялёныя лугі, глыбокія моры, у густыя лясы, у шырокія палі, у далёкія краі, дзе людзі не ходзяць, дзе месяц не свеціць і сонца не грэе...” [5, с. 191-192, № 800]. Як бачым з прыведзенага прыкладу, сістэма матываў мае наступны выгляд: Міфалагічны цэнтр... – Персанаж нясе тры ружы – Зварот да хваробы – Адсыланне з частак цела – Адсыланне на непрывабныя месцы. На першы погляд, гэты тэкст складаецца з дзвюх асобных сюжэтных частак: 1. “Прападаюць” ружы (кветкі), якія нёс Спасіцель; 2. Зварот да рожы (хваробы) з мэтай яе знішчыць. Аднак тэкст пабудаваны па прынцыпу імітатыўнай магіі (як знікае ружа, так няхай знікне

і рожа), таму мэтазгодна лічыць, што гэтую замову ўтварае сістэма адпаведных матываў.

Такім чынам, прааналізаваўшы вербальныя часткі лекавых замоў (на прыкладзе замоў “Ад рожы”) можна сцвярджаць, што кожны замоўны тэкст ўяўляе сабой сістэму матываў у агульнапрызнаным значэнні, калі замена аднаго з элементаў (матываў) вядзе да змены цэлага, у нашым выпадку, да іншага развіцця замоўнага сюжэта.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Чистов, К.В. Фольклор. Текст. Традиция: сб. ст. / К.В. Чистов. – М. : ОГИ, 2005. – 272 с.
2. Иванов, В.В. О некоторых принципах современной науки и их применении к семиотике малых (коротких) текстов / В.В. Иванов // Этнолингвистика текста. Семиотика малых форм фольклора: тезисы и предварительные материалы к симпозиуму. – М., 1988. – С. 5-9.
3. Аникин, В.П. Теория фольклора. Курс лекций / В.П. Аникин. – 2-е изд., доп. – М. : КДУ, 2004. – 432 с.
4. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М.Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.
5. Вяргеенка, С.А. “На моры-акіяне, на востраве Буяне...” (лекавыя замовы Гомельшчыны): фальклорна-этнаграфічны зборнік / С.А. Вяргеенка; пад рэд. В.С. Новак; М-ва адукацыі РБ, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – 220 с.